

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра політичної соціології

ЗАТВЕРДЖЕНО

В.О. Державна кафедра соціологічного факультету

В'ячеслав НІКУЛІН

«28» червня 2024 року

Робоча програма навчальної дисципліни

Маніпулятивні технології у сучасному суспільстві

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти __бакалаврський__

галузь знань __05 Соціальні та поведінкові науки__
(шифр і назва)

спеціальність __
(шифр і назва)

вид дисципліни __ за вибором__
(обов'язкова / за вибором)

факультет __Міжфакультетська дисципліна__

2024 / 2025 навчальний рік

Програму обговорено та рекомендовано до затвердження Вченою радою соціологічного факультету
Програму обговорено та рекомендовано до затвердження Вченою радою соціологічного факультету

“26” червня 2024 року, протокол № 9

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Литовченко Артем Дмитрович, к.соц.н., доцент кафедри політичної соціології; Бойко Дмитро Миколайович, к.соц.н., завідувач кафедри політичної соціології; Нехаєнко Оксана Василівна, доктор філософії з соціології, старший викладач кафедри політичної соціології.

Програму схвалено на засіданні кафедри політичної соціології

Протокол від “21” червня 2024 року №12

завідувач кафедри

Дмитро БОЙКО

Програму погоджено науково-методичною комісією соціологічного факультету

Протокол від “24” червня 2024 року №8

Голова науково-методичної комісії

Юлія СОРОКА

Програму вивчення міжфакультетської навчальної дисципліни “*Маніпулятивні технології в сучасному світі*” складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів

Предметом вивчення навчальної дисципліни є зміст теорії та практики маніпулятивного впливу в різних сферах соціальної взаємодії.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою курсу є надання слухачам уявлення про розмаїття маніпулятивних технологій, про практики їхнього застосування в різних областях суспільного життя; формування фундаменту спротиву маніпулятивному впливу..

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- Надати системну уяву про природу виникнення та закономірності розповсюдження маніпулятивних технологій в різних сферах суспільного життя
- Визначити роль, місце та межі ефективності наукових підходів до вивчення маніпуляцій та вироблення засобів протидії ним
- Позначити місце маніпуляцій на різних рівнях соціальної взаємодії.
- Стимулювати критичне осмислення факторів поширення маніпулятивних практик у конкретних сферах соціальної взаємодії.
- Навчити студентів викривати застосовані маніпулятивні технології та творити спротив ним.

1.3. Кількість кредитів для денної форми навчання – 3, для заочної форми навчання – 3.

1.4 Загальна кількість часів – 90

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
За вибором	
Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Рік підготовки	
2-й, 3-й	2-й, 3-й
Семестр	
4-й, 6-й	4-й, 6-й
Лекції	
32 год.	8 год.
Практичні, семінарські заняття	
0 год.	0 год.
Лабораторні заняття	
0 год.	0 год.
Самостійна робота	
58 год.	82 год.
Індивідуальні завдання	
-	

1.6. Заплановані результати навчання

Навчальна дисципліна забезпечує розвиток наступних **компетентностей**:

- ЗК 1   Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу
- ЗК 2   Логічність та послідовність мислення
- ЗК 3   Креативність, здатність до системного мислення
- ЗК 4   Здатність до критики й самокритики, толерантність
- ЗК 9   Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми

ЗК 10 Базові наукові знання з гуманітарних дисциплін, що сприяють розвитку загальної культури, естетичних та громадянських цінностей, та уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності.

Навчальну дисципліну спрямовано на досягнення таких **результатів навчання**:

ПРН 22 Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування завдань спеціальності, відтворювати факти (дати, події, принципи й закономірності суспільного розвитку), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, робити висновки, аргументувати свої думки.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких результатів навчання:

знати :

- Визначення та характеристики маніпулятивних технологій
- Особливості маніпуляцій в різних суспільній взаємодії
- Базовий набір засобів, прийомів та методів протидії маніпуляціям

вміти та володіти навичками :

- Викривати маніпуляції різного рівня та спрямування
- Порівнювати та спів ставляти різні маніпулятивні технології та ефект їхнього застосування
- Використовувати засоби та прийоми протидії маніпуляціям різного спрямування

Успішне засвоєння матеріалу курсу дозволить слухачам навчитися визначати маніпуляцію в реальних соціальних процесах, «викривати» застосування маніпулятивних технологій в політиці, культурі, освіті. Слухачі оволодіють навичками фіксації маніпулятивних практик та протидії маніпулятивному впливу, отримають вміння блокувати та фільтрувати маніпулятивні пакети в повсякденному та професійному житті.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

1 Маніпуляція: визначення, підходи до вивчення

Визначення маніпуляції з точки зору соціології, політології, психології, лінгвістики, комунікативістики. Біхевіористський, політико-соціологічний, технологічний, соціокультурний, соціолінгвістичний та дискурсивний підходи до вивчення маніпуляції.

Маніпуляція та обман. Маніпуляція та пропаганда. Види маніпуляцій.

2 Соціальні, психологічні, мовні та політичні аспекти маніпуляції

Соціальні аспекти маніпуляції. Групові та інституціональні засади. Психологічні аспекти маніпуляції. Свідома та несвідома маніпуляція. Мовні аспекти маніпуляції. Комунікативні та лінгвістичні засади маніпуляції. Політичні аспекти маніпуляції. Електоральні маніпуляції

3 Маніпуляція в «інформаційному» суспільстві

Засади та цілі маніпуляції в контексті інформаційних технологій. «Інформаційне» суспільство як маніпулятивний шаблон. Напрямки та види маніпуляцій в «інформаційному» суспільстві.

4 Маніпуляція, ЗМІ, Інтернет

Маніпуляція в друкованих ЗМІ. Маніпуляція в електронних ЗМІ. Маніпуляція в соціальних мережах та нових медіа. ЗМІ як агенти маніпуляції. Журналістика та маніпуляції. Постать сучасного журналіста, стрімера, блогера як тип маніпулятора.

5 «Свідома» та «несвідома» маніпуляції: дискурсивна теорія маніпулювання

Мова та маніпуляція. Лінгвістичні засади маніпуляції. Комунікативні пастки несвідомої маніпуляції: людина як засіб. Дискурс та дискурсивна теорія маніпулювання.

6 Маніпуляція в сфері ідеології та пропаганди

Маніпуляція та ідеологія. Інструментальні функції маніпуляції. Фактори зростання ступеню маніпулятивності ідеології. Маніпуляція та пропаганда: принципові відмінності. Маніпуляція як знаряддя пропагандистського впливу.

7 Маніпулятивні технології як засіб політичної боротьби

Маніпуляції в соціологічному та макрополітичному розгляді. Міжнародна політика та інші сфери міжнародної взаємодії як простір ідеологічної боротьби: місце й роль маніпуляції. Маніпуляції на рівні держави та суспільства: ідеологічні війни.

8 Методи та прийоми маніпулювання свідомістю та поведінкою

Когнітивні методи маніпулювання. Лінгвістичні методи маніпулювання. Політичні (ціннісно-ідеологічні) методи маніпулювання. Числові маніпуляції. Маніпуляція тиском: совість,

9 Засоби протидії та спротиву маніпуляції

Соціальний спротив маніпуляції. Масова освіта як засіб соціальної антиманіпулятивної безпеки. Інтелектуальні вправи для антиманіпулятивної практики. Просвітницькі засади спротиву маркетинговій та ідеологічній маніпуляції.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма			Заочна форма		
	Усього	у тому числі				
		лекції	СР		лекції	СР
Маніпуляція: визначення, підходи до вивчення	10	2	8	10	1	9
Соціальні, психологічні, мовні та політичні аспекти маніпуляції	10	4	6	10	1	9
Маніпуляція в «інформаційному» суспільстві	10	2	8	10	1	9
Маніпуляція, ЗМІ, Інтернет	10	4	6	10	1	9
«Свідома» та «несвідома» маніпуляції: дискурсивна теорія маніпулювання	10	4	6	10	1	9
Маніпуляція в сфері ідеології та пропаганди	10	4	6	10	1	9
Маніпулятивні технології як засіб політичної боротьби	10	4	6	10	1	9
Методи та прийоми маніпулювання свідомістю та поведінкою	10	4	6	10	1	9
Засоби протидії та спротиву маніпуляції	10	4	6	10		10
Усього годин	90	32	58	90	8	82

4. Теми семінарських занять

Семінарських занять не передбачено

5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин (денне)	Кількість годин (заочне)
1	Читати 13 з переліку рекомендованої літератури	8	9
2	Читати 4 з переліку рекомендованої літератури	8	9
3	Читати 14 з переліку рекомендованої літератури	6	9

4	Читати 7 з переліку рекомендованої літератури	6	9
5	Читати 6 з переліку рекомендованої літератури	6	9
6	Читати 8 з переліку рекомендованої літератури	6	9
7	Читати 12 з переліку рекомендованої літератури	6	9
8	Читати 10, 15, 16 з переліку рекомендованої літератури	6	9
	Читати 1, 2 з переліку рекомендованої літератури	6	10
Усього годин		58	82

6. ІНДЗ *Не передбачено*

7. Елементи дистанційного викладання

Етап роботи	Форма роботи	Онлайн-платформа
1. Попередня підготовка	Опитування	Google-classroom
2. Подача нової інформації	Аудіозапис Тексти Відеоконференція	Google-classroom Google-classroom
3. Тренування	Питання для самоперевірки Обговорення (чат, форум) Спостереження за явищем Перегляд фільмів	Google-classroom Telegram / Meet Meet / Youtube Meet / Youtube
4. Виконання практичного завдання	Пошук відповідей на питання Інтерактивні практичні завдання	Google-classroom Google-classroom
5. Оцінювання	Виконання практичного завдання Письмова робота	Google-classroom Google-classroom
6. Рефлексія	Відповіді на рефлексивні питання	Google-classroom
7. Зворотній зв'язок	Чат, форум, опитування аудіо-, відео- або текстові повідомлення з коментарем	Telegram / Google-classroom / Meet

8. Методи навчання

Лекції, презентації, групові дискусії, критичний аналіз наукової літератури, групові та індивідуальні творчі завдання, практичні науково-дослідні завдання

9. Методи контролю

Залікове тестове завдання (100 балів). Приклад тестового завдання:

Оберіть вірне твердження (одна вірна відповідь):

1. Маніпуляція є масовим різновидом звичайного обману
2. Маніпуляція є технологізованим різновидом звичайного обману
3. Маніпуляція, на відміну від обману, змушує об'єкт добровільно підкорюватися
4. Маніпуляція, на відміну від обману, спирається виключно на істинні твердження

Додаткове завдання (якщо тест написано менше, ніж на 50 балів): 4 відкриті питання, кожне питання – 15 балів.

Критерії оцінювання кожного питання

Високий рівень 12 - 15 балів	- відповідь характеризується: повними і глибокими знаннями з предмету; вільним володінням спеціальною термінологією; творчим креативним підходом; правильно визначені маніпулятивні технології, що наведені в прикладах; є порівняння та співставлення різних маніпулятивних ефектів; рефлексивно використані засоби протидії маніпуляції
Середній рівень 9- 11 балів	- відповідь характеризується: повними і глибокими знаннями з предмету; вільним володінням термінами, поняттями; допущенням неточностей у викладі матеріалу; помилками при відповідях на питання; правильно визначені маніпулятивні технології, що наведені в прикладах; є спроби порівняння та співставлення різних маніпулятивних ефектів; немає рефлексивної протидії маніпуляції
Низький рівень 5-8 балів	відповідь характеризується: слабким знанням теоретичного матеріалу; допущенням деяких помилок у відповідях на питання; маніпулятивні технології, що наведені в прикладах, визначені з істотними помилками; немає порівняння та співставлення різних маніпулятивних ефектів; немає рефлексивної протидії маніпуляції
Незадовільний рівень	- відповідь характеризується: дуже слабким знанням теоретичного матеріалу; допущенням грубих помилок у відповідях на питання; неправильно визначені маніпулятивні технології, що наведені в прикладах; немає порівняння та співставлення різних маніпулятивних ефектів; немає рефлексивної протидії маніпуляції

10. Методичні рекомендації з підготовки залікової роботи

Для отримання найвищої оцінки необхідно поєднати:

- коректне та послідовне використання матеріалів лекцій та першоджерел у відповіді – при використанні основних понять курсу (маніпуляція, пропаганда тощо), аналізі маніпулятивних технологій та маніпулятивних ефектів;
- критичне переосмислення окремих тез із матеріалів лекцій та першоджерел у відповіді – при виявленні недосконалості понять та концепцій, що використані в курсі;
- прозоре та аргументоване висвітлення авторської позиції – у порівнянні різних визначень основних понять курсу, при аналізі маніпулятивних технологій та маніпулятивних ефектів;
- використання самостійних прикладів, що не наводились в лекційному матеріалі та/або першоджерелах і максимально чітко ілюструють позицію автора – для демонстрації навичок рефлексивної протидії маніпуляції.

Для отримання оцінки, достатньої для заліку, необхідно:

- коректне та послідовне використання матеріалів лекцій та/або першоджерел у відповіді – при використанні основних понять курсу (маніпуляція, пропаганда тощо), аналізі маніпулятивних технологій та маніпулятивних ефектів;
- використання прикладів, що чітко ілюструють позицію автора – для демонстрації навичок рефлексивної протидії маніпуляції;
- самостійне викладення думок у відповіді (без елементів академічної недоброчесності).

11. Схема нарахування балів та шкала оцінювання

Поточний контроль та самостійна робота										Залік	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10		
-										100	100

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка за національною шкалою
	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	не зараховано

Орієнтовні тематичні напрямки залікових питань «Маніпулятивні технології в сучасному суспільстві»

Поняття маніпуляції, підходи до її вивчення

У чому відмінності маніпуляції від інших асиметричних способів впливу на поведінку (тиск, примус, насильство та ін.).

Маніпуляція і пропаганда: співвідношення понять. Чим вони відрізняються?

Маніпуляція нормами, правилами і відповідальністю: як це здійснюється?

Які почуття зазвичай виступають засобом маніпуляції? Як це відбувається?

Емоції і маніпуляція. Чи можуть емоції бути засобом маніпуляції? Чому?

Маніпуляція вибором і свободою: як вона здійснюється? Наведіть приклади.

Маніпуляція знанням і вірою: як вона здійснюється? Наведіть приклади.

Як відбувається маніпуляція "здоровим глуздом"? Наведіть приклади.

Як простота або складність повідомлення можуть використовуватися в маніпуляції? Наведіть приклади.

Маніпуляція стереотипами: як вона здійснюється? Наведіть приклади.

Маніпуляція увагою: як вона здійснюється? Наведіть приклади.

Маніпуляція пам'яттю: як вона здійснюється? Наведіть приклади.

Чому в сучасних засобах масової інформації зустрічається маніпуляція? Чи можливі ЗМІ без маніпуляції в сучасній Україні?

Маніпуляція "порядком денним" в новинах. Відбір подій і відволікання уваги в новинних програмах.

Оцінки, коментарі і "останнє слово" провідних в новинних програмах на телебаченні як спосіб маніпуляції.

Аналітичні програми на телебаченні як обитель маніпуляції: "експерти", "науковість", "актуальність" і т.п.

Маніпуляція в сфері науки і освіти: навіщо, чому, як?

Маніпуляція в політиці

Маніпуляція в рекламі

Маніпуляція в мові та дискурсі: «природна» і навмисна

Назвіть, опишіть принцип дії і наведіть приклади будь-яких п'яти прийомів маніпулювання

12. Рекомендована література:

1. Бернейс Е. (2023) Пропаганда. Київ: Видавництво «Сварог», 2023. 128 с.
2. Бойко Дмитрій. Какво все пак казва лисицата: първа скица на ръкопис по въпроса за контрапостмодернизма // Социология в (пост) модерността. Материали от XIX Международна научна конференция на студенти, докторанти, докторанти и млади учени (18-19 март 2021 г. Харков), 2021. – 176 с. – С. 26-27.
3. Бойко О. Д. Анатомія політичного маніпулювання / О. Д. Бойко. – Ніжин : Міланік, 2007. – 223 с.
4. Була С. П., Свідерська О. І. (2024) Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. Політикус. Одеса, 2020. № 4. С. 21-25. DOI: 10.24195/2414-9616.2020-4.3.
5. Булгаков Д. (2024) Маніпуляції у мас-медіа як інструмент політичної боротьби. *Політичне життя*. №2. 2024. – с. 131-136
6. Бушанський В. Маніпуляція свідомістю: від фрустрації до нової ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. №5 (55). 2011. – С. 74-87
7. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборні та виборчі технології : навч.-метод. посіб. / М. Й. Варій. – Київ : Ельга ; Ніка-Центр, 2003. – 400 с. – (Серія «Новітня психологія» ; вип. 11).
8. Гаврилечко Ю. (2023). Маніпуляції громадською думкою: чому працюють та як уникнути. *Вежа*. 8.11.2023. <https://vezha.com.ua/zmi/manipulyacziyi-gromadskoyu-dumkoyu-chomu-praczyuyut-ta-yak-unyknuty/>
9. Загурська С. М. Масова свідомість як засіб утвердження влади. *Гілея*. 2016. Вип. 111. С. 166—170.
10. Запорожченко Руслан. Кой живее добре в норвежки затвор: първа скица на ръкопис по въпроса за контрапостмодернизма // Социология в (пост) модерността. Материали от XIX Международна научна конференция на студенти, докторанти, докторанти и млади учени (18-19 март 2021 г. Харков).–, 2021. – 176 с. – С. 47-48.
11. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Зірка Віра Василівна ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ, 2005. – 32 с.
12. Зубрицька Л. Й. Міф як феномен сучасної політики : дис. ... канд. політ. наук / Зубрицька Людмила Йосипівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка : 23.00.01. – Київ, 2005. – 180 арк.
13. Коваль О. А. Маніпулювання релігійною свідомістю: сутність і засоби : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / Коваль Олександр Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 2006. – 184 арк.
14. Кононович Д. О. Маніпуляція свідомістю як об'єкт соціально-педагогічного дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2019. Випуск 1 (44). С. 80-83
15. Маніпуляція громадською думкою через соціологічні опитування (2024). *Welfare*. 19.05.2024 <https://welfare.green/manipulyaciya-gromadskoyu-dumkoyu-cherez-socialni-opituvannya/>
16. Лалак О. М. Жорстокі «жарти» або глобальна шахова гра : штучна і цілеспрямована примітивізація мислення і аналітичних здібностей народу. Маніпулювання свідомістю, підсвідомістю і психікою людей. Київ, 2021. – 45 с.
17. Лисенко Ю., Манелюк Ю. (2022). Технології політичного маніпулювання та їх вплив на громадську думку в сучасних політичних процесах. *Політикус*. 5, 2022. 42-47
18. Литвинчук О.М. Причини виникнення маніпуляції у педагогічному спілкуванні / О.М. Литвинчук // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х т. Т. 2. – 508 с
19. Литовченко Артjom. Кой все пак беше Рюрик: първата скица на ръкопис по въпроса за контрапостмодернизма // Социология в (пост) модерността. Материали от XIX Международна научна конференция на студенти, докторанти, докторанти и млади учени (18-19 март 2021 г. Харков).–, 2021. – 176 с. – с. 72-73.

20. Лісовський П. М. Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – Київ, 2009. – 191 арк.
21. Маніпуляція політична //Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х. :Право, 2015
22. Московічі С. Стратегія пропаганди і керованого навіювання // Ї. – 2003. - №30. – С. 46-61
23. Назаренко О. І., Нестеренко О. Є. Вербальні способи вираження маніпуляції свідомістю у дискурсі американських політиків (на прикладі передвиборчого дискурсу республіканців і демократів). *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 9, 2021. С. 154-160
24. Невельська-Гордєєва О. П., Нечитайло В. О. (2021) Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу у інформаційній війні. «Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Том 3 (50). 2021. С. 71-83
<https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235389>
25. Опитування громадян: як уникнути перетворення інструменту прямої демократії на маніпуляцію. *Громадський простір*. 30.10.2024 <https://www.prostir.ua/?news=opytuvannya-hromadyan-yak-unyknyty-peretvorennya-instrumentu-pryamoji-demokratiji-na-manipulyatsiyu>
26. Осика Г. О. Електронні джерела політичного впливу: форми маніпулювання свідомістю та засоби їх обмеження - Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 20 с.
27. Осовський В. Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. - К., 1999.
28. Полохало В. І. Маніпулювання свідомістю українців в контексті глобалізації [Електронний ресурс] / В.І. Полохало. – Режим доступу : http://www.politdumka.kiev.ua/index.php?ID=76&by_id=1&show_news=1#
29. Присяжнюк М. М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш [та ін.] ; ред.: Є. Д. Скулиш ; Нац. акад. СБУ. – Київ, 2010. – 247 с.
30. Сівчук П. (2021). Маніпуляції громадською думкою як фактор політики. *Матеріали наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя*, Тернопіль, 2021
31. Чернобровкін В.М. Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія / В.М. Чернобровкін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 416 с.